

mániai zsidó kultúra legközvetlenebb jelenéhez jutottunk el. Az, ami most történik túlságosan közel van hozzánk s a jiddis irodalmi mozgalmak annyira kezdeti állapotban tartanak, hogy még nem lehet őket történelmi igényekkel mérni.

A MAI MAGYAR SZOCIOGRÁFIAI IRODALOM

Irta: VERES PÉTER

A reformkornak utolsó két éve a szociográfia, vagy helyesebben a falukutatás kora volt Magyarországon. Természetesen a mozgalomnak korábbi eredete van. Amit ma látunk, az már az eredmény. Maga a gondolat a felvidéki Sarlósok-tól eredt s mint itt-ott is a politikai tehetetlenség egyik kibuvója volt. Az az értelmiségi fiatalság, amely a falu megismerését tűzte ki közvetlen céljául, már érzett valami felelősséget, amely csak a közösségen keresztül valósulhat meg s ez a felelősség egyelőre nem egy következetes politikai, hanem egy megismerési mozgalomban vezetődött le. Természetesen azért menekültek ide, mert egyebet nem tudtak csinálni, mert kívülről és felülről nem is lehet. A többé-kevésbé tisztult osztálytudattal rendelkező társadalmi csoportok között az értelmiségi ifjuságnak már nincs az a nagy szerepe, mint a 48-as időkben volt. Már nem játszhat társadalomváltoztató, felszabadító szerepet, csak úgy, ha beleilleszkedik valamelyik érdekcsoport — valamelyik osztály s így valamelyik világnézet — mozgalmába, sors- és harc-közösséget vállal vele s ott fejt ki az erejét. Így van ez az egész világon. Az értelmiségi ifjuság feloszlik haladókra és visszamaradókra, csak ép' Magyarországon akadt meg ez a folyamat. De mert az ifjuság szegényebb és felelősebb része nem nyugodhatik bele abba, ami van és ami készül, tehát szükségképpen radikálizálódik. Ez azonban a tényleges haladók törvényenkivülisége miatt nem találja meg az egyenes utat, nem azonosulhat a dolgozó osztályok természetes mozgalmával, azonkívül meg a szinte vérré vált antiszemitizmus is akadályozza őket, nem akarnak, rossz társaságba kerülni", viszont az osztállyal való testi-lelki azonosulásra még nem is elég érettek, középosztályi életformájukat, vágyaikat, jövőjüket feladni még nem hajlandók, ezért aztán olyan zavaros a magyar szellemi front. Így született meg az a jobboldali szocialradikalizmus, amely baloldali követeléseit (mint általános földreform eseteg kártalanítás nélkül) nacionalista, sőt szervezett-regresszív jelszavak kíséretében próbál a köztudatba belevinni.

Ez ma az ifjusági mozgalmak általános képe: politizálás változó jelszavakkal (előbb csak numerus-clausus volt) minden eredmény nélkül.

De éppen ennek a politikai eredménytelenségnek a szellemi lecsapódása a szociográfiai mozgalom, mint eredmény s mint kibuvó. Az okosabban a mélyenlátókkal, akiket nem elégitett ki az ifjuság zavaros és kicsinyes politizálása, valamit mindenáron cselekedni akartak s mert azt érezték, hogy politikai cselekvésre sem erejük, sem lehetőségük nincsen, hát célul tűzték ki a megismerést, mint a majdani cselekvés nélkülözhetetlen előfeltételét. Hogy a megismerés azonnali cselekvés nélkül meddő munka, mert a megismert valóság folyton változik, s a mai megismerésből kikövetkeztetett „holnap" (persze évtizedekben számolva) cselekvés már elavult és korszerűtlen lesz, arra nem gondoltak, mert nem volt meg a megismeréshez szükséges szociológiai kulturájuk, dialektikus szemléletbiztonságuk.

Egyébként ez a megismerési mozgalom nem volt alaptalan. Nem volt alaptalan a Felvidéken sem, de különösen nem volt alaptalan Magyarországon. Itt még ismeretlenebb, elnyomottabb, szegényebb volt a parasztság. Tízstábjos kiadásban volt meg az „ősanyag”. Az utódállamok parasztsága jórészt kispolgári parasztság, de az Alföld és a Dunántúl cselédek és földmunkások milliós tömege. Egy egész ismeretlen „nemzet alatti” világ. Volt mit megismerni és felfedezni.

Természetesen mi előttünk jogos a kérdés: hogyan, hát nem ismerték volna a magyar valóságot? Hiszen évszázadokon át éltek, uralkodtak, jöttek-mentek, igazgattak fölötte és körötte és még csak meg sem ismerték? Hiszen nem kellett ehhez faluról-falura, tanyáról-tanyára, házról-házra járni, mert amit kívülről láthattak, már az is elég lett volna ahhoz, hogy nem jól vannak a dolgok. Még ha csak végigutaztak az országon, vonaton vagy autón, akkor is láthatták volna a sárba süllyedt falvakon, az omladozó viskókon, a düledező kerítéseken, a rongyos, girhes, sápadt asszonyokon és gyerekeken, meg a mezőn, az országut vagy vasút oldalán dolgozgató földmunkásokon, hogy baj van az őssanyaggal, pusztul a nép.

De még a soha ki nem mozduló szobatudósok és hivatalnokok sem mondhatták, hogy nem volt alkalmuk megismerni. Kezükben volt a hivatalos statisztika, amely ha nem is mindent, de éppen eleget mutatott. S aztán ott volt a „baloldali” irodalom. Petőfitől és Táncsicstól kezdve, a *Huszadik Századon* és Ady Endrén át az agrárszocialista politikai irodalomig egy általános számontartás húzódik a máig, amely mindig mondta, felszinen tartotta, hogy a magyar parasztság szegény, elnyomott és a pusztulás útján van. Hogy nem ismerték és nem olvasták ezt az irodalmat? Kát az azt bizonyítja, hogy alkalmatlanok voltak a szellemi vezetésre. Ha pedig nem hitték el, ha úgy vélték, hogy ez nem más, mint hivatalos destrukció, afféle lázító demagógia, akkor miért nem nézték meg maguk? Nem nézték meg, nem voltak kíváncsiak, mert osztályöszönük gátolta ebben őket. Nem akartak tudni, mert félték a valóságtól, hogy rosszat mond róluk.

Az igazság az, hogy nem igen törődtek vele, nem éreztek közösségi felelősséget, mert a sorsuk nem a néptől függött. A hivatalnok-karrieristák a Monarchia felé tekintettek, onnan várták egyéni és osztályjövőjüket, a gazdaság karrieristái a pénz és a politika nyugati változásait lesték, az írófélék vagy csöndesen emésztettek a multon, Arany Jánosékat utánózták, vagy nagyüzemi regénygyártásban élték ki dicsőség- és kényelmi-vágyaikat. Az a néhány nagyigényű eszteta lélek meg a Nyugatért rajongott és kitartóan utálta a hazai kicsinyességeket. Ennek az általános felelőtlenységnek aztán még a reakciója is hasonló felelősség lett. A Bródy, Molnár, Heltai-féle cinikus aszfaltirodalmat nem érdekelte a magyar valóság. Meg volt a közönsége az ujonnan keletkező polgárságban és csak ennek a kielégítését ambicionálta. Igaza volt: ezek adták a kegyeret. A parasztnak maguknak sem volt, ezért menekültek Amerikába.

Ez a kívülre való tekintés, ez a kívülről való élés ma nincs többé. A magyar gyarmat feltörekvő emberei, jó- és rosszhiszemű karrieristái belátják vagy ösztönösen érzik — s úgy a gazdasági, politikai, mint a kulturális sikon, ezért van általánosabb érdeklődés — hogy nem ismerik a magyar gyarmatot. Nosza, rajta, meg kell tehát ismerni! Amit mi mondunk, hogy itt pedig már nem segít csak egy új társadalmi rend, azt még nem hiszik. Ők maguk akarják látni. Nos, lássuk hogyan látták.

A mozgalmat, mint jeleztem, a felvidéki *Sarlósok* indították. Az eredmény népdal, népmese és népművészei gyűjtés és regősjárás. Ezután természetesen vége lett, mert ez nem mehet a végtelenségig. Néprajz, mint tudomány eddig is volt, ennek a mozgalomnak azonban lényegében politikai célja volt, csak nem merték ezt sem nyiltnan, sem önmaguknak bevallani.

Magyarországon ekkor született meg a *Bartha Miklós Társaság*. Hozzá sem kezdhetett a munkához, a résztvevő tagok nem tudták levetni a keresztény-kurzus gondolkozási formáját, a néphez *nem* férhettek hozzá sem, s mielőtt a célokat és a módszereket tisztázták volna, felbomlott a csoport. A baloldal kivált s ezzel kiszállt a társaságból a lélek. Néhány jó cikk, néhány kis karrier és néhány utját tévesztett értelmiségi az eredmény.

A következő mozgalom a *Szegedi Fiatalok Agrársettlemetje és Művészeti Kollégiuma*. Az eredmény az, hogy az Agrársettlemetet hamarosan „eltanácsolták” a hatóságok, a Művészeti Kollégium pedig néhány jelentős tanulmány, pár könyv kiadása után úgy látszik holtpontra jutott. Mégis *Buday György* fametszetei, *Ortutay* népmese és népdalgyűjtései, meg az ezeket kísérő kollektív ízű tanulmányok, *Tomori Viola* parasztlélektani könyve és *Erdei Ferenc* pontos és megbízható társadalomrajza számontartható értékek. A többiek munkája már inkább esztétikai és irodalomtörténeti értékű, amelyről itt nem beszélhetünk.

Egyébként a további munkának már az is utját szegi, hogy a Kollégium tagjai többé-kevésbé elhelyezkedtek s főleg az államnál, amihez már nem kell magyarázat. Nem, nem történt „árulás”, legfeljebb csak újabb bizonyíték ahhoz, hogy Magyarországon az értelmiségi embernek kenyeret, középosztály életnivót csak az állam vagy a vele összenőtt monopolkapitalizmus tud adni, tehát, aki magasra tör, annak meg kell elégednie a kitagadott szegénységgel.

A következő s irodalmilag is jelentősebb mozgalom a *Válasz-é* volt. Egyetemesebb, átfogóbb volt a program „Hungarológia.” Az eredmény *Illyés Gyulától a Puszták népé* s tőlem *Az Alföld parasztsága*. Igazi, hogy én nem tartoztam a Válaszhoz, a magam utját jártam, amely elszigetelt lesz mindaddig, amíg az osztályom be nem érkezik, de tény, hogy az alföldi parasztságról már meglevő mondanivalóimat Németh László egyenes felszólítására irtam meg a Válasz számára. Én a magam részéről ezt nem is tartottam akkor olyan fontosnak, úgy éreztem, nem kell ez senkinek. Tévedtem. Kellett. Időszerű volt. De erről nem beszélhetek. A cél és szándék nálam nem a megismerés, hanem a megmutatás volt. Hogy mennyire sikerült, azt már én nem bírálhatom el.

Az Illyés könyve, amely épp úgy, mint az enyém a Válaszban indult azzal a különbséggel, hogy az övé végig futott, az enyém nem — nagyigényű munka volt. Nem tudomány és nem irodalom, hanem a kettőnek szerencsés szintézise. Feltárás volt, megismerés, lényegkihámozás. Olvasmány értéke, esztétikai hatóereje, dokumentatív jelentősége vitánfelül áll s általános elismerést kapott. Mondanivalóinak a szociológiai érvénye már kevésbé — amint ezt annak idején megírtam — mert az esetlegesen nem mindig és nem úgy adja az általánost, hogy az az uradalmi cselédségre, mint szociológiai ismeret általánosan jellemző legyen. Remek részleteket ad a családjához tartozó emberekről, de a tanya többi embere már nem világosodik így meg. „Figurák” állanak előtte, nem a cselédek osztálya. Sokszor érezni, hogy amit mond, az nem a puszták népére általában, hanem egy bizonyos *Rácegres* nevű dunántúli pusztára vonatkozik, térben és időben elhatároltan. Különösen vitás az — minden lázító

szándéka ellenére is — amit a cselédlányok kiszolgáltatottságáról ír. A nem rabszolgaságnak ez a formája, ha általános volna, undorító, felháborító, lealázó lehetne, de szerencsére itt vagy egy táj, vagy csak egy ősuradalom saját törvényeivel állunk szembe (hiszen maga Illyés is tudja és bizonyítja, hogy a nemi erkölcs nemcsak vidékenként, de falunként változik) vagy pedig az író az egyes botrányos esetekből csinál általános képet, mert a tanya pletykavilágán keresztül csak erről értesült, míg a normális életről nem igen beszélnek. Ez persze nem rontja le az Illyés igazságát, mert hacsak azon az egyetlen tanyán volna ilyen a helyzet, az is felháborító. Vannak még ilyen esetek, ahol érezni lehet, hogy ez nem lehet általános igaz, de mindez nem rontja le a könyv értékét, mert hiszen nem lehet kívánni, hogy egy írónak az alkotás spontaneitásában mindenre kiterjedjen a figyelme. Ez a tudósok dolga, akiknek a munkája viszont a legtöbb esetben olvashatatlan, kicsinyes bogarászás. Legföljebb abból a szempontból lehet bírálni, hogy Illyés ezt ökölcsapásnak szánta a kérdés „hogy jól ütött-e, vagy odaütött-e ahova akart. Annyi bizonyos, hogy nem körvonalazta, hogy hova szánta, mert hacsak a magyar feudalizmusnak, a nagy birtokrendszernek, akkor egy picikét, egy árnyalatnyit melléütött. Bizony nem zúzott össze semmit, hacsak az egyik kritikus által megírt esetet meg nem említjük, hogy valamelyik grófnő, — nyilván valami irodalom barát-széplélek — a könyv hatása alatt javított a cselédei helyzetét. (Ha ugyan az intézői el nem amerikázták ezt a javítást; mint munkás és cseléd nagyon is jól ismerem az ilyen jószándékok sorsát.) Ami persze csak azt bizonyítja, hogy mi irodalmárok legyünk szerények és ne higgyük, hogy az írásainktól — a mi kürtjeinktől — összedőlnek a jerikói kőfalak.

Külön kérdés, hogy mennyire hiányzik a könyvből az értelmezés, a ma már szociológiai igényű munkánál nélkülözhetetlen dialektikus vonalvezetés. Mert a tények is csak akkor lettek volna igazán az Illyés szándékának megfelelően változtató erejűek, ha a dialektikus logika világította volna meg őket. Ha bepillantást adott volna az író nemcsak a feudális, hanem a mai társadalom szerkezetébe és összefüggéseibe. Ha értelmezte volna, hogy a szolgaság szükségképpen ilyen, a cselédek és az urak szükségképpen ilyenek, nem a jobb cselédlakások, az emberibb bánásmód vagy a magasabb bér a megoldás, hanem egy új szerkezetű társadalom. Illyés ezt nem adta, sőt az utószóban védekezik, hogy a „megoldás” nem az ő feladata. Ez igaz, de az utmutatás igen. Viszont be kell ismernem, hogy „megoldást” én sem adtam és Magyarországon ma senki sem, legföljebb annyit mondtam, hogy a mai összefüggések között nincs megoldás és nincs jövő.

Mindezek mellett azonban tény az, hogy az Illyés könyve irodalomtörténetileg s talán valamennyire történelmi szempontból is legnagyobb teljesítménye a szociográfiai korszaknak. Természetesen már azért is, mert az író a ma felelős új író típusának egyik „élharcosa”.

Ami ezután következett a *Szabó Zoltán* „Tardi helyzet” című könyve, ez talán még nagyobb feltűnést keltett. Nem szociológiai vagy irodalmi értékénél fogva, hanem, mert helyben támadta meg a magyar falusi középosztályt. No, nem olyan súlyosan, tulajdonképpen nekünk érthetően is volt a felhördülés. A könyv nem „vad”, nem hazudik és nem tuhoz. Mégcsak állást sem foglal olyan határozottan, hogy ebből valami fel-forgató szándéka lehetne következtetni. Tényeket, helyhez és időhöz kötött konkrétumokat hoz, míg az én könyvem és az Illyésé csak általános helyzet- és jellemképet ad.

Viszont ezeket a tényeket nem tudja felhasználni. Nem tudja, mert

nem akarja tudomásul venni, hogy van tőkés termelési rend s hogy ennek mai szakaszában már szükségképpen bomlik az ősi parasztság. A „menekülés” tehát a szegény paraszti és sommás sorból magától értető. És így azt sem világítja meg, hogy a lelki és kulturális felbomlás orvossága már nem valamilyen földreform, amely az erősebb parasztnak több földet ad, a gyengébbet pedig véglegesen koldussorsba kényszeríti, hanem egy új társadalmi rend. Arra hivatkozik, hogy Tard határában a Koburg-uradalom fojtogatja a falut s nem látja, hogy néhány ezer falujában az országnak nincs uradalom, mégis koldus a parasztság egy igen nagy rétege. Ugyanigy nem látja meg azt sem, hogy a lelki anarchiába süllyedő tardi sommásoknak már a munkásszervezet hiányzik, mert sem az egyház, sem a polgári politika nem elégíti ki őket. A beteg lélek gyógyulásának az útja az osztályöntudat, a szolidaritás. A felbomló paraszti közösség helyett egy új közösség, amelyben újra megvalósulhat a gazdasági és világnézeti egység, az érdek és az eszme szintézise, amely már sem az egyházban, sem a mai politikában nem lehetséges.

De ugyancsak nem látja, vagy nem meri megírni Kovács Imre sem, aki pedig a legfelkészültebb az összes fiatal agrárszociológusok között. A *kivándorlásról és a szektákról* írt lendületes tanulmányában megállapítja, hogy a szektába menekülésnek az oka a földi sors reményelensége, — hiszen jórészt a szegény parasztság szektázik — de megmarad az egyszerű földreform propaganda mellett. És főleg ő sem jutott el — legalább is nyilvánosan ismert írásaiban — a magyar parasztság tömegmozgalmának gondolatáig. Vagy, ha eljutott is, de nem találja hozzá az utat. Nem tud választani — mint a többiek sem, az egész szociálradikális tábor — a két szembenálló oldal között. Viszont, hogy a magyar tömegek baloldaliak, az vitánfelül áll. Nem tudatosan baloldaliak — legalábbis tömegekben nem — hanem úgy mondjam dinamikusan. Ugy értem ezt, hogy azok, akik fölötté uralkodnak jobboldalinak mondják magukat, a tömegek tehát szükségképpen baloldaliak, mert szemben állnak velük. Ezt a jobboldali radikálisok még nem bírják megérteni, vagy nem merik a következtetéseket levonni.

Még egy jelentős könyv jelent meg ebből a tárgyból: a Pro Christo Diákok Háza Munkaközössége Kovács Imre és társai *Elsüllyedt Falu a Dunántúlon* címmel, megírták Kemse baranyai kisközség szociográfiáját. Ez nem a nyomor, hanem az egykét állítja ürügyül változtató szándékai nagybirtokellenes propagandája elé. A munka alapos, megbízható, ha elolvassuk megismerjük Kemse multját, jelenét, de nem látjuk, hogy miért pusztul belőle a nép. Mert az a mondat, ami bezárja a könyvet, hogy: „A föld hiánya így lesz a nemzetpusztulás előidézője és a nagybirtok halálgyűrűje a nép megfojtója”. — nem elég magyarázat. Máshol is van az országban nagybirtok, nemcsak Baranyában s mégsem volt eddig egyke. Máshol van itt a hiba. Valahol a társadalom szerkezetében, osztálymultjában, de a munkaközösség ide nem nyult le és nekem itt nincs terem rá. Elég, ha annyit mondom, hogy egyke, mint betegség, mint születésszabályozáson túlmenő néppusztulás ott van, ahol a parasztok elérik a kispolgári jólétet, de nem tudnak felemelkedni az uralkodó osztályokba. Közben elkényelmeskednek ahhoz, hogy szolgálkával és munkásokkal dolgoztató expanzív terjeszkedő, hódító polgárok lehessenek, nincs meg a lehetőségük, sem a politikai egyenjogúság, sem a gazdasági bekapcsolódásuk a kapitalizmusba nem történt meg, tehát hogy le ne süllyedjenek a földmunkások közé, egykével védekeznek. Erre bizonyíték, hogy a kemsei parasztok, — mint a könyv írja — már már nem is fogadják el, hogy ők parasztok, hanem „pógárok.”

Egészen mellékága, már a néprajz határát súrolja *Luby Margit* munkássága, aki a magyarországi Szatmármegye népszokásait írta meg tisztára irodalmi célból.

A baloldali írók közül *Darvas József* írta meg *Orosháza szociográfiáját*, de ez a könyv még nem jött ki. A *Gondolat* közölt belőle részleteket, ebből úgy látszik, ez az írás már szintetikus megismerés lesz.

Ami ezen túl van, az jórészt divat. Lépten-nyomon alakulnak főiskolai munkaközösségek falukutatói célra. Eddig néhány elszórt beszámoló egy-egy faluról vagy tájról már meg is jelent. Hogy több lesz-e divatnál, az majd pár év múlva derül ki. Nagyobb jelentőségre csak a Turul Szövetség mozgalma jutott, amely már a második kiállítást rendezte az őszi *Egészség Hete*, *Magyar Nép Hete* címekkel. Elég jó táblázatokban és grafikonokban mutatták be a magyar falusi valóságot. Főhibája, hogy nincs mögötte határozott világnézet s világos politikai program. Egyelőre, ha ők maguk is megkérdőjelezzik a statisztikájukat és a grafikonjaikat, mi egy nagy kérdőjelet teszünk az egész után. Mi lesz ebből? Eljut-e a politikai aktivizálásig vagy megreked a szokásos ifjúsági szociális játékok színvonalán?

*

Végeredményben, hogy most már aztán teljes volna a megismerés és jöhet a cselekvés, arról szó sem lehet. A cselekvés nem jön. Igaz, a megismerés sem teljes, — szociológiai kultúra nélkül nem is lehet — de ha teljes volna sem jönne. Ez csak, mint az elején írtam, kibuvó a cselekvési elől. Annyi haszna, negatív értéke van, hogy a jövő törekvő és felelős ifjúságának bebizonyítja, hogy ez nem elég, tovább kell menni, úgy a megismerésben, mint különösen az állásfoglalásban és a valódi cselekvésben.

KIÁLTÁS AZ EMBERÉRT!

Írta: FODOR JÓZSEF

I.

*Repülőgép a dúlt levegőben: rikoltó
Vas-keselyű; dörrentve a követ,
Ágyúk tigrisfalpa: vér-jeleket
Vető arcú idő; az ember húsa olcsó!*

*De még egyszer hangozzék a gyenge, utolsó
Hang: mielőtt a vad, vak föld felett
Rőt pecsétjét törí a Vég veszett
Angyala, s dől a láng és arai a koporsó!*

*Még egyszer zendüljön fel: mégha magyarul, s ha
Gyarlón is, a zagyva világ-zavarba futva,
De intve még, amint adja erőd: —*

*Óh, Ember, lehet-e, hogy még ébredve-retten
Szemed: mint téboly-szállt, roppant fényű percben,
Mindent kioltó, szörnyű tett előtt!?*